

Týnnský kostel

a architektura
poděbradské doby

JANA
PAŘÍZKOVÁ
ČEVONOVÁ

Раруореш

Leic

S. Ia.

S. Casb.

S. Cle.

NY.

spirl.S.

+ Curia petrus.

Týnský kostel

a

architektura
poděbradské doby

Týnnský
kostel

a
architektura
poděbradské doby

Jana Pařízková Čevonová

prof. PhDr. Ivu Hlobilovi, CSc.

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR Univerzitě Palackého v Olomouci (IGA_FF_2021_024 a IGA_FF_2022_017).

Kniha vychází v edici Memoria Artis.

Odborní recenzenti: PhDr. Klára Benešová, CSc.
Ing. arch. Petr Chotěbor, CSc.

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© text Jana Pařízková Čevonová (ORCID 0000-0002-3241-4393), 2022

© fotografie Jana Pařízková Čevonová, Jocelyne Boes, Marek Pařízek, Michal Patrný a Wladyslaw Sojka;
Archiv hl. m. Prahy, Archiv Pražského hradu, Bildarchiv Foto Marburg, Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, Kupferstichkabinett der Akademie der Bildenden Künste Wien, Muzeum města Prahy, Muzeum východních Čech v Hradci Králové, Národní archiv, Národní galerie v Praze, Národní památkový ústav, Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze, Ústav dějin umění Akademie věd ČR, Státní okresní archiv v Chrudimi, 2022
© Univerzita Palackého v Olomouci, 2022

ISBN 978-80-244-6150-2 (print)

ISBN 978-80-244-6151-9 (online: iPDF)

OBSAH

- **ÚVOD / 14**
- **DOSAVADNÍ VÝZKUM ARCHITEKTURY PODĚBRADSKÉ DOBY V ČECHÁCH / 18**
- **POZNÁMKY K POČÁTKŮM A PŘEDHUSITSKÉMU OBDOBÍ TÝNSKÉHO KOSTELA / 30**
- **PODĚBRADSKÁ STAVEBNÍ ETAPA TÝNSKÉHO KOSTELA / 42**
 - Dosavadní názory na stavbu kostela v poděbradské době / 43
 - Dostavba hlavní lodi a presbytáře, předsíně severního portálu, severní věže / 48
 - Peněžní dary kostelu z let 1450–1517 / 63
 - Znak Jana Rokycany na západním průčelí hlavní lodi / 68
 - Ke spolehlivosti zpráv k roku 1437 a 1457 o stavbě krovu Týnského kostela / 70
 - Západní štít hlavní lodi a osazení sochy Jiřího z Poděbrad / 72
- **SLOHOVÉ SOUVISLOSTI PODĚBRADSKÉ ARCHITEKTURY TÝNSKÉHO KOSTELA / 76**
 - Kružby oken hlavní lodi a presbytáře Týnského kostela / 83
 - Severní Malostranská věž Karlova mostu s bránou / 87
 - Kaple zámku ve Smečně / 93
 - Kostel sv. Petra v Lounech / 94
 - Prašná brána a otázka účasti Matěje Rejska na dostavbě Týnského kostela / 95
 - K architektuře poděbradské doby východních Čech / 101
- **SHRNUTÍ / 110**
- **SUMMARY (The Týn Church and Architecture of the Poděbrady Period) / 116**
- **OBRAZOVÉ PŘÍLOHY / 124**
- **DODATKY / 284**
 - Seznam zkratk / 285
 - Seznam citovaných pramenů a literatury / 285
 - Autoři a zdroje vyobrazení / 301

Obr. I · Praha – Staré Město s kostelem Panny Marie před Týnem od jihovýchodu, Státní památkový úřad, kolem 1944

Obr. II · Praha – Staré Město s kostelem Panny Marie před Týnem od jihozápadu, z věže kostela sv. Jiljí, Státní památkový úřad, 1944

Obr. III · Praha, kostel Panny Marie před Týnem od severozápadu, z věže kostela sv. Mikuláše na Starém Městě, Jaromír Funke, kolem 1940

Obr. IV · Praha, kostel Panny Marie před Týnem od západu, František Fridrich, kolem 1875

Úvod

Kostel Panny Marie před Týnem, od 14. století hlavní farní chrám Starého Města, po husitských válkách hlavní kostel utrakvistické církve v Čechách a na Moravě a nepřehlédnutelná dominanta historického jádra Prahy, představuje po Svatovítské katedrále druhou nejvýznamnější pražskou středověkou sakrální stavbu. V syntézách dějin české gotické architektury bývá řazen na přední místo ve vývoji architektury lucemburské doby a zároveň je dokončení kostela po husitské revoluci převážně prezentováno jako nejdůležitější stavba doby Jiřího z Poděbrad. Při bližším pohledu se však představy mnohých autorů ohledně určení předhusitských a pohusitských partií kostela zásadně různí, z čehož plynou závažné otázky pro pochopení architektury poděbradské doby.

Václav Mencl datoval západní štít hlavní lodi Týnského kostela už do doby kolem roku 1390. Pokládal jej přímo za dílo dvorské stavební huti Petra Parléře při pražské katedrále sv. Víta, ačkoliv je jinak v literatuře většinou uváděn v rámci architektury doby českého krále Jiřího z Poděbrad. Dobroslav Líbal připustil, že štít má předhusitský charakter, nicméně to v poděbradské době nepovažoval za překvapivé a na základě nepřímých historických zpráv jej kladl až do doby po roce 1457. [obr. V] Podobně protichůdné závěry uměleckohistorického bádání lze zaznamenat i u některých dalších staveb spojovaných s architekturou poděbradského období. Připomenout lze tva-

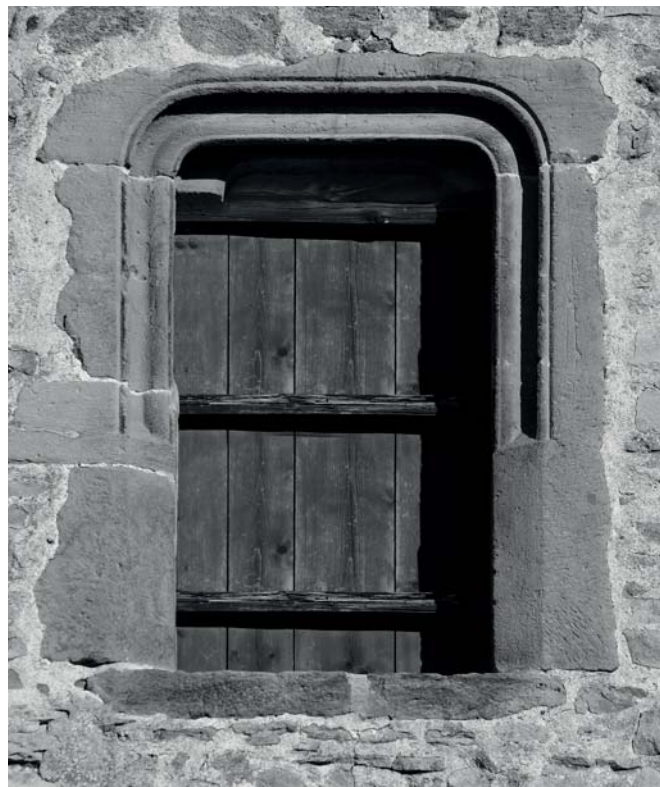
rosloví portálů obytné věže při jižním paláci hradu Litice ve východních Čechách. Dobroslav Líbal je považoval ještě za předhusitské, z doby českého krále Václava IV., a naopak Václav Mencl se domníval, že vznikly až za krále Jiřího z Poděbrad, k jehož rodovému majetku hrad patřil. Předhusitskému vzniku portálů podle Mencla odporovalo jen zdobnění, rustikalizace a nepřesnost provedení. [obr. VI]

Nejasnosti v zařazení těchto staveb ještě do předhusitské nebo až do pohusitské epochy odpovídají dosavadní stylové charakteristice stavitelství poděbradské doby v nekatolických oblastech českých zemí, kterou je neinvenční závislost na předhusitské architektuře. Poděbradská doba byla z hlediska architektonického vývoje dosud spíše přehlížena. Zcela postrádá souhrnné, monotematicky zaměřené zpracování. Slabý badatelský zájem je nápadně nepřiměřený zejména při srovnání s lucemburskou a jagellonskou gotikou. Zároveň se ukazuje, že chybí důsledný rozbor nejvýznamnějších staveb, podle nichž se architektonická tvorba doby Jiřího z Poděbrad interpretuje.

K podrobnějšímu zpracování architektury poděbradské doby se alespoň částečně snaží přispět právě předkládaná kniha o pozdně gotické dostavbě staroměstského kostela Panny Marie před Týnem v kontextu architektury poděbradského období, která shrnuje dlouholetý výzkum stavby.¹

V · Praha, kostel Panny Marie před Týnem, západní štít hlavní lodi

VI · Litice, hrad, západní portál kaple ve věži při jižním paláci

1 Zvl. Čevonová 2004b; Čevonová 2008; Čevonová 2014a; Pařízková Čevonová 2020. Detailnější stavební analýzu Týnského kostela umožnily opravy fasád uskutečněné v posledních letech. Z řešení mohly být provedeny dílčí průzkumy při restaurování západního štítu (2007) a západního portálu hlavní lodi (2008), hlavní římsy severní věže (2009), římsy dolního ochozu západního průčelí (2011) a při restaurování severního portálu kostela (2013).

Dosavadní výzkum
architektury
poděbradské doby
v Čechách

Pro časový úsek let 1437–1471, vymezený vrcholnými etapami české gotické architektury za vlády Lucemburků a Jagellonců, nemá uměleckohistorická literatura jednotný termín. Nejčastěji je v závislosti na historickém bádání² užíváno označení jako doba „pohusitská“, „poděbradská“ nebo „husitská“. Ani základní chronologie není příliš ustálená. Dějepis umění zpravidla odkazuje na dobu královské vlády Jiřího z Poděbrad v letech 1458–1471, případně se dolní časová hranice posouvá k dobytí Prahy roku 1448 pod jeho vedením, nebo k roku 1452, kdy byl Jiří z Poděbrad zvolen zemským správcem. Označení „umění doby husitské“ se úzce vztahuje k husitským válkám, nebo naopak předpokládá období mnohem širší, zasahující hluboko do 16. století.³ Výše použité označení „poděbradská doba“, zahrnující období volněji vymezené roky 1437–1471, tedy zdá se nejlépe odpovídá dochovanému fondu staveb v nekatolických oblastech českých zemí.⁴

Termín „poděbradská doba“ se v uměleckohistorické literatuře objevil poprvé pravděpodobně v roce 1959. Použil ho Jaroslav Pešina⁵ ve stati *Studie k malířství poděbradské doby*, která vznikla z příspěvku určeného pro chystaný sborník o Jiřím z Poděbrad. Zřejmě se tak stalo v souvislosti s oslavami pětistého výročí zvolení Jiřího z Poděbrad českým králem, které připadly na rok 1958. Na přípravě výstavy pod názvem *Jiří z Poděbrad a jeho doba* tehdy spolupracovalo Národní muzeum s Českoslo-

venskou akademií věd.⁶ Z osobností, které se na ní podílely lze uvést – například vedle Ivo Kořána⁷ – historika Rudolfa Urbánka,⁸ předního znalce poděbradského období a autora obsáhlého díla *Věk poděbradský*, který za počátek tohoto období považoval schválení kompaktát v roce 1436.⁹

Jaroslav Pešina se pokusil o vymezení poděbradské doby v kontextu dějin umění.¹⁰ Označil tak v českém malířství 15. sto-

2 Kalivoda 1965, s. 387–388; Kavka 1965, s. s. 30; Čornej 1999, s. 280, pozn. 11 na s. 293–294; Šmahel 2000, s. 12, pozn. 1 na s. 18; Čornej 2007, s. 273–276; Čornej, 2016.

3 Srov. zvl. Kropáček 1946; Líbal 1948, s. 198; Müller 1985, s. 520; Stejskal – Voit 1991; Hořejší 1995, s. 996; Fajt 1996; Bartlová 2001b, s. 35; Bartlová 2004, s. 69, 125; Bartlová 2013a; Bartlová 2015, zvl. s. 26–28.

4 Není přihlédnuto k vývoji fortifikací, které představují samostatnou badatelskou oblast s vlastním okruhem otázek.

5 Pešina 1959, zvl. s. 198–201.

6 Jaroslav Pešina v době přípravy výstavy zasedal ve Vědecké radě Ústavu pro teorii a dějiny umění Československé akademie věd. – Bartlová 2017, s. 79, pozn. 30 na s. 83.

7 Kořán 1960, s. 195. Srov. Klípa 2014, s. 26.

8 Hanousek 2018, s. 56.

9 Čtvrtý díl Urbánkova *Věku poděbradského* vyšel v roce 1962. V chystaném pátém svazku chtěl Urbánek, kromě jiného, shrnout „poměry... umělecké...“. – Urbánek 1962, s. 8. První tři svazky viz Urbánek 1915; Urbánek 1918; Urbánek 1930.

10 Srov. Bartlová 2013b, s. 12; Bartlová 2015, s. 15.

letí přechodné období mezi dobou „husitskou a vladislavskou“. S ohledem na charakter dochovaných malířských děl odpovídala přibližně letům 1450–1470. Etapu výtvarného vývoje vztáhnul k historickým událostem v roce 1448, kdy se Jiří z Poděbrad po dobytí Prahy fakticky ujal vlády v zemi, a v roce 1471, kdy zemřel. Pešina připomněl, že „označení padesátých až šedesátých let jako poděbradského věku má sice dobré opodstatnění v českých dějinách politických, není však dosud obvyklé zacházet s ním i v dějepise umění“. Byl nicméně přesvědčen, že „přece je zjevno, že je to období, které se liší od toho, co předcházelo, i od toho, co následovalo.“ Uměleckou svébytnost Pešina hájil i přes absenci dvorského umění,¹¹ neboť nenalezl více malířských prací spojených s Jiřím z Poděbrad nebo s jeho blízkým okruhem: „nebyli to panovník sám, byla to jeho doba, která vtiskla soudobému umění příznačné rysy“.

V rámci dějin české středověké architektury označil o rok později Dobroslav Líbal (1960)¹² termínem „poděbradská doba“ fázi fortifikačního stavitelství ve studii *Stálá opevnění doby poděbradské a jagellonské*. V rozvoji pohusitských opevnění kon-

statoval „dvě hlavní zastavení“, která odpovídala vládě Jiřího z Poděbrad a Vladislava II. Jagellonského. Mezi lety 1448–1471 zmínil zejména kvantitativní změnu. S obnovou „politické rovnováhy a hospodářské prosperity“ se po skončení husitských válek vytvořily „podmínky pro intenzivnější výstavbu nových, stálých fortifikací“.

Výše uvedené názory Pešiny a Líbala mohly navázat na dílčí výsledky staršího dějepisu umění počínaje dobou kolem poloviny 19. století.¹³ Architekt Karel Wiesenfeld (1844)¹⁴ stručně sumarizoval dějiny architektury v Praze. Za Jiřího z Poděbrad, kdy se městu měla vrátit prosperita, zmínil dokončení Týnského kostela (1459). Nedlouho potom nastínil architekt a historik umění Bernhard Grueber vývojovou koncepci české gotické architektury, zahrnující dvě hlavní etapy, oddělené husitskou revolucí.¹⁵ První období, za Jana Lucemburského a Karla IV., reprezentovala zejména činnost umělců povoláných z cizích zemí (Vilém z Avignonu, Matyáš z Arrasu, Petr Parlér) a katedrála sv. Víta v Praze. Architekturu druhé, pozdně gotické periody za Jiřího z Poděbrad a Vladislava II. Jagellonského charakteri-

VII · Litice, hrad, detail znakové desky českého krále Jiřího z Poděbrad z roku 1468 na vstupní bráně

zoval jako tvorbu „národně české školy“ („national-böhmische Schule“). Místní umělci tehdy sice setrvali u architektonických motivů použitých již na Svatovítské katedrále, díle cizích umělců, ale dávali jim místně příznačný, osobitý ráz („einheimische Architekturschule, welche im Ganzen an dem durch den Dombau gegebenen Motiven festhielt, denselben aber ein eigenthümliches Gepräge zu verleihen wusste“). Myšlenka rozhodujícího působení předhusitských vzorů pražské parléřovské huti při Svatovítské katedrále byla další literaturou přejímána a rozvíjena jako základní rys architektonické tvorby poděbradského období. Za nejvýznamnější díla pozdně gotické etapy považoval Grueber dostavbu staroměstského kostela Panny Marie před Týnem (kolem 1460), severní Malostranskou věž Karlova mostu (chybně ještě i věž Staroměstskou, 1451¹⁶) a kostel sv. Barbory v Kutné Hoře. Současně si povšiml odlišnosti jižních Čech, které pokládal za samostatnou vývojovou oblast s centrem v Českém Krumlově (kostel sv. Víta), pro níž měl být už od první poloviny 15. století zásadní vliv Podunají.

Historik Karel V. Zap (1862)¹⁷ v přehledu českých dějin umění pro Riegerův *Slovník naučný* kladl pozdně gotickou architekturu v Čechách do období od poloviny 15. do poloviny 16. století. Popsal ji jako tvorbu české stavitelské školy. Odlišně než Grueber uvažoval o její nezávislosti na starším období, i když současně přiznával výskyt pozdně gotických prvků (plaménkové kružby, síťové a hvězdné klenby) již na předhusitských stavbách. Vzhledem k tomu, že největšího rozkvětu dosáhla česká pozdně gotická architektura za Vladislava II. Jagellonského, nazval ji „vladislavským slohem“. K němu řadil také dostavbu Týnského kostela. Bernhard Grueber následně navázal ve studii *Die Hauptperioden der mittelalterlichen Kunstentwicklung in Böhmen, Mähren, Schlesien und den angrenzenden Gebieten* (1871)¹⁸, a zejména ve čtvrtém svazku své syntézy *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen* (1879)¹⁹, podrobnou charakteristikou architektury v době vlády Jiřího z Poděbrad. Hospodářské a společensko-politické dopady husitské revoluce přerušily mezi roky 1419–1452 stavební činnost. K jejímu obnovení docházelo podle Zapa pouze pozvolna. V poděbradském období se soustředila na opravy a zabezpečení staveb poničených během husitských válek. Toto období se vyznačovalo malým počtem novostaveb, i když později následovaly velkolepé obnovy či dostavby (městské kostely v Chebu a Plzni), dokončované často až na konci 15. století (městské kostely v Mělníku, Slaném a Rakovníku). „Novostavbu“ hradu Litice považoval Grueber spolu s Týnským kostelem za královny hlavní a zároveň první větší stavební akce v období po husitské revoluci.

Josef Braniš (1893)²⁰ ve druhém dílu své knihy *Dějiny středověkého umění* vysvětloval působení předhusitské tradice tak,

že „ti mistři, kteří zůstali ve vlasti, odložili dláto jen na čas skutečného boje“ a následně hned obnovili svou činnost. Ta se podle Braniše soustředila na opravy poničených budov – především jejich ozdobných částí a kleneb. Pod vedením starších mistrů se na nich školila nová umělecká generace, což spolu s tehdejší izolací Čech vedlo k silnému uplatnění domácích vzorů. Braniš zmínil úlohu Jiřího z Poděbrad jako objednavatele, který „neměl klidu a chvíle mysliti na umění,“ byť „smyslu pro podobné podniky nepostrádal“, jak dokládala dostavba západního průčelí Týnského chrámu a znovuvýstavba králova hradu Litice. Podobně jako Grueber odlišoval v české pozdně gotické architektuře jihočeskou a středočeskou „školu“. Jejich vznik sahal do konce 14. století, ale vyhranily se až po husitských válkách (Blatná, Borovany) v důsledku náboženského rozdělení na jihočeská katolická panství Rožmberků a utrakvistická města „v severnějších končinách země“.

Architekt Jan Herain (1893)²¹ kladl v přehledu dějin české architektury v hesle *Čechy pro Ottův slovník naučný* důraz na systematické časové utřídění, důsledně navázané na historické události. Období „vladislavské gotiky“ začínalo husitskými válkami, respektive smrtí krále Václava IV. (1419), i když se až do roku 1436 téměř nic nestavělo. V následujícím období, do smrti Ladislava Pohrobka (1457), „se jen opravuje, přestavuje a udržuje“, zejména klenby. Za vlády Jiřího z Poděbrad nastala intenzivnější stavební činnost, která dosáhla vrcholu za Vladislava II. Jagellonského. Z doby Jiřího z Poděbrad uvedl Herain mimo jiné dostavbu Týnského kostela a městský kostel v Rakovníku.

V období první republiky přišel s mírně odlišnou vývojovou variantou českého pozdně gotického umění Zdeněk Wirth (1919)²² ve studii *Periodizace českých dějin umění*. V letech 1420–1530 rozlišil dvě etapy, přičemž první, trvající do poloviny

11 K tomu také Pešina 1965, s. 137.

12 Líbal 1960, s. 152.

13 František L. Ehemant v prvním přehledu dějin umění v Čechách *Etwas zur Kunstgeschichte Böhmens* navázal na umění Lucemburků výkladem o Vladislavském sále Pražského hradu. – Ehemant 1779, s. 216; k němu srov. Prah 2004. K dosavadnímu bádání o pozdně gotickém umění českých zemí srov. Čevonová 2004b; Fajt 2004a; Bartlová 2006; Bartlová 2013c; Bartlová 2015, zvl. s. 21, 25–32.

14 Wiesenfeld 1844, s. 252–253.

15 Grueber 1856, s. 241, 243–245, 247–248.

16 K datu 1451 v souvislosti se Staroměstskou věží Karlova mostu srov. Hlobil 2019b, s. 123, pozn. 146 na s. 158.

17 Zap 1862, s. 445. Zapův text vyšel také samostatně v němčině – Zap 1863.

18 Grueber 1871, s. 30–31, 34–35.

19 Grueber 1879, s. 1–3.

20 Braniš 1893, s. 105–109, 111. Srov. Braniš 1896.

21 Herain 1893, zvl. s. 396, 400–401.

22 Wirth 1919, s. 47.

15. století, označil jako „husitské období“, které ve zjednodušené podobě opakovalo formy předhusitské architektury Václava IV. Nedlouho po něm zhodnotil umění po husitských válkách Vojtěch Birnbaum (1924)²³ v obecném úvodu v *Dějepisě výtvarného umění v Čechách*: „život naplnil se novým obsahem, ale nedovedl pro tento nový obsah vytvořit vlastní formy umělecké a zjednodušuje si pohodlně bohatou kulturu katolického světa, proti němuž bojuje, upadal stále více v uměleckou sterilitu“, která byla překonána, po „prudkém zdvihu kulturní vůle“, na konci 15. století za Vladislava II. Jagellonského. V oblasti architektury došlo podle Birnbauma k dalšímu rozvoji „z vlastní síly a bez cizího příspěvku“ díky parléřovské tradici. Svědčí o tom tvorba Matěje Rejska, který „na sloh parléřovský“ navázal a dále jej rozvíjel „ve smyslu pokračující pozdní gotiky“. V roce 1925²⁴ pokračoval podrobným pojednáním o poděbradském období už v samostatné kapitole věnované gotické architektuře. V periodizaci se přiblížil Grueberovi, když období od husitských válek do smrti Jiřího z Poděbrad uvedl jako první, „přípravnou“ etapu architektury „vladislavské doby“, vyznačující se nárůstem stavebních aktivit za zlepšujících se podmínek, a to zejména v padesátých a šedesátých letech 15. století. Uvedl také podobnou stylovou charakteristiku jako Zdeněk Wirth. Příznačná byla umělecky nevýznamná stavební produkce, neinvenčně opakující předhusitské vzory. Předpokládal, že bylo „dosti vyškolených lidí“, kteří „nezapomněli, co uměli“ před válkou. Důvodem stagnace bylo „silné snížení hospodářské úrovně, duševní vyčerpanost po příliš velkém předchozím napětí a obrácení zájmu [...] k otázkám nábožensko-mravním“. K stavbám poděbradské doby řadil presbytář kostela v Blatné a věž a čtyřlodi se síťovou klenbou předhusitského schématu kostela v Žumberku, klášterní kostel v Borovanech a budovu tamního konventu s ambitem se síťovými klenbami předhusitských vzorů. Dále zmínil presbytář, sakristii a kruchtu kostela sv. Jana a Prokopa v Českých Budějovicích, kostel sv. Petra v Lounech, obnovu kostela sv. Ducha v Hradci Králové, presbytář a zdivo lodi městského kostela v Mladé Boleslavi a klenbu trojlodí městského kostela sv. Bartoloměje v Plzni. Architekturu radikální přestavby kostela sv. Vavřince ve Vysokém Mýtě, odvolávající se na formy původní stavby ze 13. století, považoval za „časný případ historismu“. Ze světských staveb uvedl hrad Litice, zámek v Budyni nad Ohří a severní Malostranskou věž Karlova mostu v Praze. V přehledu staveb nefiguroval předchozími autory bez výjimky uváděný Týnský kostel, jehož západní štít považoval Birnbaum za dílo parléřovské huti z počátku 15. století.

V roce 1929²⁵ publikoval Karel Chytil studii o vzniku a šíření parléřovských klenebních schémat ve střední Evropě. Upozornil v ní na pokles stavebních aktivit už před vypuknutím husitské revoluce. Mnozí stavitelé či kameníci cizího původu měli v po-

sledních letech vlády Václava IV. odejít z Prahy kvůli nedostatku pracovních příležitostí a také z náboženských a národnostních důvodů. Od poloviny 15. století Chytil konstatoval navázání na předhusitská klenební schémata, zvláště na síťovou klenbu milevského typu opakující se v jižních Čechách ve druhé polovině 15. století. V konstrukcích kleneb se mělo postupovat „dále k novým kombinacím.“ Později (1935)²⁶ zmínil přesun stavebních aktivit z pražského centra na katolická panství Rožmberků v jižních Čechách, která měla od poloviny čtyřicátých let 15. století rozvíjet tamní předhusitské vzory, zejména klenební schémata.

K tématu přispěl ještě v meziválečném období Antonín Matějček (1927)²⁷. Poukázal na převládající opravy městských kostelů v důsledku sekularizace církevního majetku za husitských válek. Tuto myšlenku po roce 1945 rozvedl Dobroslav Líbal²⁸. Zdůraznil měšťanský charakter pohusitské architektury. Husitské války posílily politický a hospodářský vliv měst, který se projevil výstavbou městských bran a opevnění, radnic a měšťanských domů. Ve své knize *Gotická architektura v Čechách a na Moravě* (1948)²⁹ a následně v kapitole *Stavitelství doby pohusitské* v knize *České umění gotické* (1949)³⁰ komentoval nejednotnost vývoje v jednotlivých oblastech země. Nástup pozdně gotické architektonické tvorby v Čechách, často pod vlivem mezitím již vývojově pokročilého umění sousedních zemí, podmínila v různých oblastech odlišná „míra únavy“, a to jak z hlediska vnějších důsledků válečných událostí, tak i únava „duchovní“. České vnitrozemí, především střední Čechy, „odpočívající“ navíc „po příliš prudkém uměleckém dění doby pozdně lucemburské“, nemělo ještě za vlády Jiřího z Poděbrad „sílu přistoupit plně a nebojácně k pozdně gotickým problémům“.³¹ V jižních Čechách, kde „vytryskly již v době lucemburské nové silné prameny duchovního života“, však „vývoj nebyl úplně přerušeno“.³² Bezprostřední kontinuitu s předhusitskou architekturou umožnilo silné postavení pánů z Rožmberka, které zajistilo relativní klid i během válečných let. Vývoj pozdní gotiky tak v jižních Čechách mohl začít již po polovině 15. století. Sakrální stavby poděbradského období, s výjimkou jihočeských, pojednal Dobroslav Líbal v kapitole nazvané *Období únavy* spolu s několika mladšími, pocházejícími zpravidla z poslední čtvrtiny 15. století (kostel Panny Marie Na Náměti v Kutné Hoře, kostely v Kaňku, Kuněticích a Jičíně, kostel sv. Petra na Poříčí v Praze).³³ Kromě již dříve uváděných (městské kostely v Plzni, Hradci Králové, Vysokém Mýtě a Rakovníku, Týnský kostel v Praze) nově upozornil na úpravy františkánského kláštera v Plzni (1460–1494). V trojlodí kostela Panny Marie na Náměti v Kutné Hoře, jehož přestavbu podnítl požár v roce 1470, shledal příbuznost s hutí provádějící historizující přestavbu kostela ve Vysokém Mýtě (1461–1525). V rámci kapitoly věnované jihočeským pozdně

VIII · Borovany, kostel Navštívení Panny Marie při bývalém proboštvství augustiniánů kanovníků, pohled na klenbu lodi od jihozápadu

gotickým kostelům spatřoval v architektuře klášterního kostela augustiniánů v Borovanech „jediný příklad jihobavorského vlivu u nás“. [obr. VIII] Posunul starší dataci kostela v Žumberku (1455) do poslední třetiny 15. století a započítal kostela v Blatné (presbytář 1444) nejdříve do třetí čtvrtiny 15. století. Z městských staveb poděbradského období upozornil Líbal kromě severní Malostranské mostecké věže v Praze na Pražskou bránu ve Slaném (zbořena 1841), z hradních staveb na konzervativní novostavbu východočeského hradu Litice (1468).

Václav Mencl (1948)³⁴ se v hlavní části své knihy *Česká architektura doby lucemburské* zabýval jihočeskou architekturou třicátých let 15. století. Po husitských válkách měl být dostavěn farní kostel sv. Víta v Českém Krumlově (1407–1439), rezidenčním sídle pánů z Rožmberka. V jeho architektuře se spojila tradice jihočeské architektury 14. století, založená prostorovým pojetím klášterního kostela v Třeboni a klenební koncepcí parléřovského dvorského umění, uvedenou do jižních Čech

kostelem sv. Jiljí v Milevsku. Kromě toho v tvarosloví trojlodí a severní předsíně nacházel už „manýristickou hravost pozdní gotiky“, která se návazně projevila na stavbě kostela sv. Mikuláše v Suchdole nad Lužnicí (kolem 1440). Do okruhu prací česko-krumlovské svatovítské huti řadil architekturu sakristie kaple sv. Jiří na rožmberském hradě v Českém Krumlově s klenbou odvozenou ze sakristie kostela sv. Víta a prostor při východní věži hradu, zaklenutou na střední sloup obkročnou hvězdovou klenbou (1430–1440). V závěrečné kapitole shrnul poznatky o vlivu stavitelství lucemburské doby na středoevropskou pozdně gotickou architekturu. Upozornil, že se ohnisko vývoje od počátku 15. století přesouvalo z Čech do Podunají, především na pomezí Horního Rakouska a Dolního Bavorska. Pozdně gotická architektura širší oblasti Podunají pak zpětně ve druhé polovině 15. století působila na stavební tvorbu v Čechách. Václav Mencl se v této souvislosti stručně věnoval pohusitské architektuře v Čechách. Omezená stavební činnost se soustředila do nejméně válečnými událostmi postižených jižních Čech, kde do poloviny 15. století dožívala „duchovně mělká a nemyslivá tvorba“ v architektuře již zmíněného presbytáře farního kostela v Blatné (1414–1444), kostela ve Vodňanech (1415–1435), hradní kaple na Zelené Hoře u Nepomuku a farního kostela v Táboře (obvodové zdivo). Ze světských staveb této doby jmenoval radnici v Táboře a přestavbu hradu v Jindřichově Hradci za Menharťu z Hradce, díla „zcela neprůbojná a nemyslivě žijící v výtvarné minulosti 14. věku“. Architektura po husitských válkách do poloviny 15. století v ostatních oblastech Čech nestála „už téměř ani za zmínku“. V kontextu středoevropského vývoje pozdně gotické architektury zmínil ze staveb druhé poloviny 15. a první čtvrtiny 16. století v Čechách nejprve trojlodí kostela sv. Bartoloměje v Plzni z doby kolem roku 1480, ovlivněné bavorsko-švábskou architekturou, vzešlou z podnětů pražské parléřovské huti.

23 Birnbaum 1931a, s. 98. Před vydáním knihy v roce 1931 vycházely její texty samostatně, příslušná část vyšla v roce 1924. – Birnbaum 1924a; Birnbaumová 1947, s. 344. Viz také Birnbaum, 1927.

24 Birnbaum 1931b, s. 143–144. Birnbaumova kapitola o gotické architektuře vyšla nejprve samostatně v letech 1924–1926, 1928. Příslušná část textu o pozdní gotice vyšla v roce 1925. Srov. Birnbaum 1924b; Birnbaum 1928a; Birnbaum 1928b.

25 Chytil 1929, s. 263–286, zvl. s. 279, 283.

26 Poche 1935a, s. 24–42, zvl. s. 34. Ve stejném znění vyšla Pocheho studie v: Poche 1935b, s. 24–42.

27 Matějček 1927, s. 26.

28 Líbal 1948, s. 269–281. Srov. Líbal 1961, s. 67.

29 Líbal 1948, zvl. s. 198–289.

30 Líbal 1949. Srov. Líbal 1961.

31 Líbal 1948, s. 206.

32 Ibidem, s. 230; Líbal 1961, s. 33.

33 Líbal 1948, s. 203–205, 230–231, 269–270, 282.

34 Mencl 1948a, s. 143–147, 165–181, zvl. s. 167, 168, 174.

Současně s uvedenou Menclovou prací vyšla kniha *Český Krumlov. Jeho život a umělecký růst* (1948),³⁵ shrnující výsledky průzkumu města vedeného Václavem Menclm. V historické části knihy charakterizovala Vlasta Dvořáková³⁶ prostředí dvora vůdce katolické šlechty Oldřicha z Rožmberka (1403–1462), „kam se utekla umělecká produkce, vypuzená z hlavního města, aby zde dotvářela výrazné umělecké formy vysokého dvorského slohu a překládala je poznenáhu do nižších provinciálních poloh.“ Zdůraznila jeho politický a náboženský význam v zemi ve čtyřicátých letech 15. století. Bylo to prostředí „konservující předrevoluční názorovou soustavu“. Části o středověké architektuře napsaly Květa Reichertová a Eva Šamánková.³⁷ Přestavbu českokrumlovského hradu kladly do čtyřicátých let 15. století. Ohledně sakristie kaple a prostoru při východní věži hradu zmíněných Menclm konstatovaly, že ačkoliv v této době (1444) Oldřich z Rožmberka povolal rakouského mistra, vliv mezitím pokročilé architektury sousedního Podunají se zde ještě neprojevil. Kontakty navázané s rakouským prostředím za Oldřicha z Rožmberka měly v jižních Čechách umožnit rychlé přijetí nových podnětů ve druhé polovině 15. století, zatímco ostatní oblasti Čech „živořily v neustálém opakování“. Vladimír Denkstein (1953)³⁸ v knize *Jihočeská gotika* zdůraznil návaznost na tradici jihočeské předhusitské tvorby, již završila stavba kostela sv. Víta v Českém Krumlově. Uplatněná klenební koncepce byla dále rozvíjena ve 2. polovině 15. století, snad s přispěním „vývoje sousedního stavitelství rakouského“.

Poznatky k pozdně gotické architektuře v jižních Čechách shrnuli a dále rozpracovali Viktor Kotrba s Jiřinou Hořejší (1965)³⁹ v katalogu výstavy *Jihočeská pozdní gotika 1450–1530*. Zaměřili se na stavební činnost poslední čtvrtiny 15. a první třetiny 16. století, architektuře padesátých a šedesátých let 15. století se věnovali jen okrajově. Viktor Kotrba⁴⁰ připomněl, že kromě utrakvistických měst Tábora, Písku a Vodňan zůstala převážná část jižních Čech katolická, rozdělená do „tří historicky i výtvarně ucelených oblastí“, ovládaných vlivnými rody. Největší část zabíralo panství Rožmberků, panství pánů z Hradce přesahovalo na jihozápadní Moravu, na severu a severozápadě se rozkládaly majetky Šternberků (Bechyně) a pánů z Rožmitálu (Blatná). Poměry po husitských válkách se v jižních Čechách měly stabilizovat rychleji. „Čilý stavební ruch“ od poloviny 15. století byl zde „výrazem nejen rychlé konsolidace a stoupajícího blahobytu země, ale četnými novostavbami kostelů i zvýšeného úsilí katolicismu o upevnění jeho pozic“. Prothusitské misie papežského legáta a františkánského kazatele Jana Kapistrána (v letech 1451 až 1452 pobýval v Českém Krumlově, Chebu a Mostě⁴¹) podle Kotrby našly ohlas v zakládání klášterů františkánů-observantů nejdříve – kromě Moravy – v západních (Plzeň 1460, Cheb 1464)

a posléze i v jižních Čechách (Jindřichův Hradec 1478, Bechyně 1491, Horažďovice 1501). Počáteční nedostatek schopných stavitelů, kteří za politické nestability opustili zemi, dokládá Kotrba dopisem z roku 1444, v němž Oldřich z Rožmberka žádal hraběnku Annu ze Šaumburku (hrabství Schauenberg u Lince) o poskytnutí jejího stavitele Andream s odůvodněním, že on nikoho takového ve svém okolí nemá („darzu ich solher maister alhie nicht gehabt mag“). Uvedenému stavu odpovídala podoba jedné z prvních novostaveb dané oblasti, klášterního kostela v Borovanech, vymykajícího se jihočeské architektonické tradici a ovlivněného bavorským uměním. Ze sledovaného období zpracovala Jiřina Hořejší⁴² katalogová hesla k zmiňovaným stavbám v Borovanech a Žumberku (1455). Dále upozornila na starší fázi výstavby kostela sv. Jakuba Většího v Prachaticích (klenba předsíně ze čtyřicátých let 15. století; 1467 oprava presbytáře, sakristie a kaple sv. Barbory). Přestavby kostela sv. Mikuláše v Suchdole nad Lužnicí měly proběhnout po roce 1444 a na konci 15. století. V Táboře započala po roce 1440 nejen výstavba radnice, ale také farního kostela Proměnění Páně. Tehdy mělo vzniknout obvodové zdivo presbytáře s okenními kružbami a sedlovými portály a obvodové zdivo trojlodí.

Podle Václava Mencla (1957)⁴³ v knize *Tisíc a sto let české stavební tvorby* charakterizovaly architektonickou tvorbu po husitských válkách až do osmdesátých let 15. století retrospektivní ráz a nižší výtvarná úroveň (přestavba hradu v Českém Krumlově a v Jindřichově Hradci, radnice a kostel v Táboře, kruchta kostela sv. Ducha v Hradci Králové nebo tvrz v Tucharazi od stavitele Květoně, 1477). Smrt Jiřího z Poděbrad a nástup Vladislava II. Jagellonského nepřinesly v tomto ohledu bezprostřední změnu. Obrat nastal až pod vlivem pokročilé bavorsko-švábské architektury, počínaje halovými trojlodími v Chebu od Erharda Bauera z Eichstädtu (1472–1476) a v Plzni (kolem 1476), kde Mencl později (1961)⁴⁴ zmínil rovněž Erharda Bauera. Opakování předhusitských typů gotických portálů a jejich forem v období mezi lety 1420–1480 doložil mnoha příklady ve studii *Vývoj středověkého portálu v českých zemích* (1960)⁴⁵: patří mezi ně portál kostela sv. Petra v Lounech (kolem 1460), portály v presbytářích kostelů v Táboře (kolem 1440), Blatné (1444), Rakovníku (kolem 1460) a v tvrzi Tucharaz (1474) a dále na hradech v Jindřichově Hradci (kolem 1440) a Liticích (1468). Obdobný stav konstatoval Mencl u kružeb v článku *Vývoj okna v architektuře českého středověku* (1960)⁴⁶, které až do 90. let 15. století nepokročily za parléřovskou tvorbu (kostel sv. Petra v Lounech, kolem 1460; západní okno kostela sv. Ducha v Hradci Králové, kolem 1463; trojlodí kostela sv. Bartoloměje v Plzni, kolem 1475). Podobně jako u portálů se rustikalizovaly tvary pravoúhlých oken doby Václava IV. (hrad v Jindřichově Hradci,

kolem 1440; radnice v Táboře, kolem 1440; severní Malostranská mostecká věž, před 1451; Tuchoraz; okna v druhém patře jižního průčelí Staroměstské radnice z doby Jiřího z Poděbrad). V knize *České středověké klenby* (1974)⁴⁷ zaznamenal do sedmdesátých let 15. století opakování parléfovských hvězdových a síťových (kostel v Blatné, sv. Petra v Lounech, tvrz v Tuchorazi) nebo obkročných kleneb (kruchta v kostele sv. Ducha v Hradci Králové). Jinak se užívaly jen jednoduché křížové klenby (presbytář kostela ve Vodňanech, kaple na Zelené Hoře, kruchta v Hradci Králové). Nová schémata z Podunají se do Čech měla dostávat zejména od osmdesátých let 15. století (loď kostela v Borovanech, 1455–1464; trojlodí sv. Bartoloměje v Plzni, kolem 1480).

Opakování tvarosloví předhusitské architektury ve stavitelství poděbradské doby zkoumala Dobroslava Menclová (1961)⁴⁸ v závěru studie *Vliv husitských válek na pozdně gotickou fortifikační architekturu*. Obtížnost datování pohusitských staveb vysvětlovala uplatněním historismů, které byly projevem hluboké společenské krize. V pohusitské době „až do poloviny století a často i ještě déle“ konstatovala omezení, zvláště světské architektury, „na tvaroslovné prvky doby Karlovy a Václavovy, které jenom opakuje a násobí (Jindřichův Hradec, ...)“. Zjevné historismy, jako zmíněné romanizující sloupy v Jindřichově Hradci, které kladla do čtyřicátých let 15. století, se vyskytovaly zejména od poloviny století. [obr. IX] Pro jagellonské období problematiku historismů rozpracovala Jiřina Hořejší. V článku *Tvář pozdně středověkých historismů* (1969)⁴⁹ zkoumala jejich výskyt v architektuře „kritické přelomové doby kolem 1500“. V poslední čtvrtině 15. století spatřovala v historizujících tendencích přirozenou reakci na husitské války a náboženskou reformaci, „která se tak mocně opřela proti platnosti středověkých jistot“. Došlo „k obnově, ke znovuupevnění středověku“. Architektura doby bezprostředně předcházející se měla vyznačovat stagnací.

Z předních znalců české středověké architektury se po Bernhardu Grueberovi, Karlu Chytilovi, Vojtěchu Birnbaumovi, Václavu Menclovi, Dobroslavě Menclové a Dobroslavu Líbalovi k architektuře poděbradského období vyjádřil Götz Fehr. Okrajově nejprve ve své monografii o *Benediktu Riedovi* (1961)⁵⁰ a následně jako autor kapitoly o pozdně gotické architektuře v syntéze českého gotického umění kolektivu německých historiků umění *Gotik in Böhmen* (1969).⁵¹ V základní charakteristice se neodchýlil od výsledků staršího bádání. Architekturu po husitských válkách charakterizovala neinvenční závislost na pražské parléfovské huti. Důraz měl být kladen na výzdobu („*standen Dekoration, Verschönerung, Ausschmückung im Vordergrund*“). Tyto tendence přetrvávaly ještě na počátku vlády Vladislava II. Jagellonského (Prašná brána, hradní kaple Křivoklátu, chór kostela sv. Barbory v Kutné Hoře, orloj Staroměstské radnice).

IX · Jindřichův Hradec, zámek, sružené sloupy arkády v přízemí spojovacího křídla mezi dvorním traktem starého paláce a bočním křídlem bývalého hradu

35 Mencl 1948b.

36 Ibidem, s. 38.

37 Ibidem, s. 50–52, 68.

38 Denkstein 1953, s. 32–37.

39 Kotrba 1965, s. 70–96; Hořejší 1965, s. 97–123. Úvodní kapitolu k historickým předpokladům kulturního vývoje jižních Čech napsal Kavka 1965.

40 Kotrba 1965, s. 70–74, 78.

41 Urbánek 1918, s. 569, 573, 575.

42 Hořejší 1965, s. 101, 114, 119–120, 123.

43 Mencl 1957, s. 14.

44 Mencl 1961, s. 46.

45 Mencl 1960a, s. 142–144.

46 Mencl 1960b, s. 130, 132, 226.

47 Mencl 1974, s. 82–83.

48 Menclová 1961, s. 447–448, 468, 470.

49 Hořejší 1969, 110, 115, 121. Srov. Hořejší 1972.

50 Fehr 1961, s. 10–11.

51 Fehr 1969, s. 322–325, 339.

Prašnou bránu považoval za symbol všeobecné stagnace pohusitské architektury. Ze strany utrakvistů chyběla – s ohledem na jejich vztah k umění – poptávka po reprezentativní architektuře. Královská důstojnost naopak vyžadovala posílení dekoru („die Vorstellung königlicher Würde gleichsam eine Potenzierung von Dekor herausforderte“). Na stagnaci a provincionalizaci architektonické tvorby po husitských válkách se podle Fehra podílela politická izolace Čech, bránící kontaktu se stavebními hutěmi sousedních zemí. Členství cizinců v ceších bylo navíc královským výnosem Jiřího z Poděbrad z roku 1459⁵² podmíněno přijímáním podobojí. Kromě toho mělo být husitství nepřátelské „každému cizímu vlivu“, a to i po skončení válek. Ačkoli období vlády Jiřího z Poděbrad nebylo z hlediska uměleckého vývoje přínosné, lze podle Fehra už v dané době rozpoznat jeho budoucí ohniska: Praha těžící z parléřovského umění, jižní Čechy provázané s Podunajím, severozápadní Čechy s centry v Mostě a Chebu, obrácené k německým oblastem. Ve shodě s předchozím bádáním předpokládal v jižních Čechách rychlé obnovení stavební činnosti (kostel sv. Víta, přestavba hradu v Českém Krumlově). K fundacím klášterů františkánů-observantů v „okrajových oblastech“ Čech doplnil založení klášterů v Tachově (1464), Kadani (1473) a Krupce (1474). V „husitském vnitrozemí“ začala po nástupu Jiřího z Poděbrad na český trůn stavební aktivita obnovami opevnění královských měst. V Praze kromě dostavby Týnského kostela zmínil přestavbu Staroměstské radnice (po 1458).

Viktor Kotrba (1968) ve studii *Baukunst und Baumeister der Spätgotik am Prager Hof* neshledal po nástupu Vladislava II. Jagellonského na český trůn v sedmdesátých letech 15. století v oblasti vývoje architektury podstatnější změny.⁵³ Zastával v tomto podobný názor jako Václav Mencl a Götz Fehr. Domácí umělci přidávali k dvorskému stylu lucemburské doby pouze větší zdobnost (Prašná brána). V recenzi na stať Götze Fehra rozvedl Kotrba charakteristiku architektury poděbradské doby (1971)⁵⁴. Zdůraznil kontinuitu uměleckého vývoje v Čechách bez jasného předělu mezi gotikou a renesancí, odrážející souvislý vývoj českých dějin mezi lety 1419–1618. V pokračování gotiky v sakrální architektuře až do doby Rudolfa II. spatřoval „fenomén kontinuity“, kdy byl úspěšně překlenut „mohutný duchovní a společenský otřes husitského hnutí“ („das Phänomen der Kontinuität, welches gerade bei der Betrachtung der spätgotischen Baukunst Böhmens so augenfällig in Erscheinung tritt und selbst den gewaltigen geistigen und gesellschaftlichen Umbruch der husitischen Bewegung zu überbrücken vermochte“). V polemice s Fehrem uvažoval o svébytnosti pohusitské architektury. Domníval se, že „přežívání parléřovské gotiky hluboko do jagellonského období charakterizuje dobu Jiřího z Poděbrad natolik, že

by bylo na místě věnovat tomu samostatnou pozornost, i když tato desetiletí zpočátku nepřinesla žádný další vývoj“ („das bis weit in die Jagellonenzeit hineinreichende Weiterleben der Parlergotik die Zeit Georgs von Podiebrad dermaßen kennzeichnet, daß eine gesonderte Betrachtung angebracht gewesen wäre, selbst wenn diese Jahrzehnte zunächst keine Weiterentwicklung brachten“). Svoji tezi Viktor Kotrba (1972)⁵⁵ doplnil ve studii *Zwei Meister der Jagellonischen Hofkunst*. Důkazem kontinuity pohusitské architektury a parléřovské huti katedrály sv. Víta v Praze, jejíž výstavbu přerušily husitské války, mu byl návrat posledního předrevolučního stavitele katedrály „mistra Petrlika“ do Prahy v polovině třicátých let 15. století. Ve funkci „magister fabricae operis ecclesiae Pragensis“ měl Petrlik setrvat do poloviny padesátých let 15. století, v bezprostředním kontaktu s parléřovskou tradicí a v obtížných poměrech pohusitského období („in unmittelbarem Kontakt das Fortleben der Parlertradition in Böhmen selbst unter den schwierigen Verhältnissen der nachhusitischen Zeit“). Přetrvávání tradice předhusitské dvorské architektury spatřoval také ve výše zmiňovaném posílení dekorativních prvků. Ohlas „zdobnosti pozdního parléřovského stylu“ se projevil jak při stavbě západního štítu Týnského kostela a severní Malostranské mostecké věže, tak ještě na počátku vlády Vladislava II. Jagellonského v architektuře Prašné brány a tvrze Tucherazi. Už v recenzi Fehrový studie přitom Kotrba upozornil, že v městských stavbách a při obnovách městských opevnění se projevil měšťanské nároky, mimo jiné na reprezentaci. K Fehrem uváděným stavbám doplnil⁵⁶ severní Malostranskou mosteckou věž (1464), kostel sv. Petra v Lounech (1455–1462), věž Novoměstské radnice v Praze (1452–1456) a kapli zámku ve Smečně (1460). Tím byla v podstatě ukončena evidence architektonického fondu poděbradské doby, přetrvávající v přehledových pracích umělecko-historické literatury do současnosti.

Václav Mencl (1978)⁵⁷ zachoval v kapitole k architektuře v knize *Pozdně gotické umění v Čechách 1471–1526* svou koncepci vývoje pozdní gotiky z roku 1948. Věnoval se stavbám ovlivněným pokročilým uměním širší podunajské oblasti, vznikajícím zejména od konce sedmdesátých let 15. století. V druhém vydání knihy připojil Jan Muk (1985)⁵⁸ stať *O pozdně gotických klenbách české architektury*, bez zmínky o poděbradském období. Autoři knihy (vedle Václava Mencla to byl Jaromír Homolka, Jiří Krása, Jaroslav Pešina) komentovali v předmluvě omezení na umění jagellonské doby. „Do poděbradského období“ se vraceli „jen k památkám, které už připravují nebo předznamenávají umělecký vzestup v poslední čtvrtině 15. století.“⁵⁹ Z hlediska architektury však podle Mencla⁶⁰ „[v] zemi samotné nebylo oč se opřít [...], protože za Jiříka z Poděbrad u nás nebylo žádné únosné tradice“. Jako příklad „zralé pozdní gotiky“ z poděbradského

období jmenoval bavorským uměním ovlivněný klášterní kostel v Borovanech (1455–1464). Podobně Albert Kutal ve své knize *České gotické umění* (1972) nevěnoval období „stagnace“ žádnou pozornost.⁶¹ Přehled pohusitské architektury, se stručným odkazem na obnovu aktivit rožmberské huti po polovině 15. století, zahájil až výkladem o jihočeských kostelech z osmdesátých let 15. století.⁶²

Přístup se v následující literatuře až na výjimky nijak zásadně nezměnil, kromě podrobnějšího zpracování některých jednotlivých staveb. Víceméně samostatně chápané období se vymezovalo historickými událostmi, smrtí Václava IV. nebo počátkem husitských válek a smrtí Jiřího z Poděbrad, ale také změnou v kulturním vývoji Čech po nástupu Vladislava II. Jagellonského. Pro oblast jižních Čech převládl názor předpokládající bezprostřední návaznost na předhusitskou architekturu, která na vysoké úrovni pokračovala na rožmberských stavbách do poloviny 15. století.⁶³ Dostavba pražského kostela Panny Marie před Týnem bývá uváděna v kontextu architektury ostatních oblastí Čech, kde se obecně předpokládá vývojová stagnace. Dál postoupila Dobroslava Menclová zevrubnějším výzkumem stavitelství utravvistických území Čech. Rezidenční architektonickou tvorbu ve středních a východních Čechách charakterizovala v druhém svazku *Českých hradů* (1972)⁶⁴ jako „kompromisní a měšťtansky prostřední“. Navazovalo se zde sice jako v jihočeské oblasti na architekturu lucemburské doby, „ale jen formálně“. Prostředí, v němž se po husitských válkách ujala moci hospodářsky silná města a nižší šlechta, zůstala podstata kultury aristokratického dvora neznámá, často nebyl chápán „její smysl a nejpodstatnější rysy se zjednodušují a často z nepochopení i znetvořují“. Vymezila „středočeský okruh“ hrdní architektury poděbradské doby, s níž spojila hrad Litice, tvrz v Tucharazi a zámek kapli ve Smečně. Kromě formálních shod poukázala na osoby stavebníků, kterými byli Jiří z Poděbrad a vysocí královští úředníci. Dobroslav Líbal (1983)⁶⁵ v knize *Gotická architektura středních Čech* zmínil k poděbradské době pouze výstavbu městských opevnění. V katalogu k výstavě *Gotika v západních Čechách 1230–1530* (1995)⁶⁶ upozornil na stavební aktivitu při městském kostele sv. Bartoloměje a v klášteře františkánů-observantů v Plzni. Rámcový souhrn architektonické produkce poděbradského období v Praze podal Dobroslav Líbal (1983)⁶⁷ v kapitole *Husitství a doba poděbradská* v knize *Praha středověká*, kde jmenoval severní Malostranskou mosteckou věž, západní štít Týnského kostela, věž Novoměstské radnice (do 1455) a přestavbu Staroměstské radnice (od počátku čtyřicátých let 15. století). Za první nezávislý tvůrčí počín dané periody považoval střechy západních věží Týnského kostela (severní 1463–1466, jižní 1506–1511).

V další syntéze české pozdně gotické architektury v *Dějinnách českého výtvarného umění* konstatovala Jiřina Hořejší (1984),⁶⁸ že stavební činnost v Čechách, „postrádající osobnost vůdčího architekta“ a „poznávaná nízkou tvůrčí invencí“, spočívala převážně v dokončování starších staveb a v nezbytných opravách husity poničených kostelů a klášterů. Král měl být disponován zejména pro řešení politických otázek, méně již pro úlohu stavebníka. Hořejší přitom odkázala na zprávu Řehoře z Heimburka z roku 1470, který uvedl, že „Král se stává čím dále lakotnějším“. Na jejím základě zdůraznila, že král stavební aktivity finančně nepodporoval. Jím iniciované znovuosazení cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou, rodové fundace pánů z Kunštátu,⁶⁹ ovšem zároveň dokládalo, že král byl „v mnohém ohledu velkorysý a štedrý“.⁷⁰ Mezi nejvýznamnější realizace poděbradské doby, zpravidla dokončené až v následujícím období, zařadila Hořejší ze sakrálních staveb farní kostel v Táboře (kolem 1440), Týnský kostel, kostel sv. Bartoloměje (1432–1470) a františkánský klášter (1460–1494) v Plzni, kostely sv. Ducha v Hradci Králové (1463) a sv. Vavřince ve Vysokém Mýtě (1461–1525). Ze světských staveb radnici v Táboře (kolem 1440), severní Malostranskou mosteckou věž, věž Novoměstské radnice (od 1451) a nedochovanou Pražskou bránu ve Slaném (1460–1472).⁷¹ Uvedené pojetí shrnula Jiřina Hořejší

52 Toto nařízení Jiřího z Poděbrad připomněl již dříve v jiné souvislosti Kotrba 1965, s. 82. Dekret byl vydán na žádost Jan Rokycany králem Jiřím z Poděbrad, Götz Fehr uvedl omylem rok 1452.

53 Kotrba 1968, s. 182–184.

54 Kotrba 1971, 367.

55 Kotrba 1972, s. 248–249.

56 Kotrba 1971, s. 367.

57 Mencl 1978; Mencl 1985.

58 Muk 1985, s. 165–166.

59 Homolka – Krása – Mencl et al. 1978, s. 11.

60 Mencl 1978, s. 148–149.

61 Kutal 1972, s. 161.

62 Ibidem.

63 K jihočeské architektuře poděbradské doby zvl. Menclová 1972, s. 252; Müller 1985, s. 520, 532; Hořejší 1984, s. 515–517; Kuthan 2000, s. 173–174; Benešová 2001a, s. 42; Kuthan 2002, s. 289; Látal 2004, s. 137–138. Přehled literatury k jihočeské pozdně gotické sakrální architektuře viz Lavička 2013, s. 9–11. Podrobný souhrn k jednotlivým jihočeským stavbám z poděbradské doby zvl. Kuthan 2010; Kuthan 2013.

64 Menclová 1972, s. 252, 279–290.

65 Líbal – Líbalová 1983, s. 41–42.

66 Líbal 1995, s. 261–263.

67 Líbal 1983b, s. 335–341.

68 Hořejší 1984, s. 499.

69 Ibidem, pozn. 8 na 533.

70 Ibidem, s. 499.

71 Ibidem, s. 498–500.